

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

КАПЛЯ Анатолій Миколайович

УДК 378.035+378.064.2

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
СОЦІАЛІЗАЦІЇ КУРСАНТІВ
У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ МНС УКРАЇНИ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент

Карпенко Олена Георгіївна,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Інститут соціальної роботи та управління, завідувач кафедри теорії та технології соціальної роботи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор

Савченко Сергій Вікторович,

Луганський національний університет імені Т.Г. Шевченка, перший проректор, завідувач кафедри педагогіки.

доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник,

Грибенюк Геннадій Сергійович,

Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
МНС України, начальник факультету управління.

Захист відбудеться «20» листопада 2008 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 17 жовтня 2008 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Пеша

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Зміна парадигми суспільного розвитку України, зростаюча соціальна диференціація та соціокультурна деформація суспільства створили принципово нові умови для соціалізації українського кадрового офіцера. У системі підготовки фахівців Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (МНС України), що певною мірою уже склалася, ці зміни у нинішній період відображені недостатньо.

Нові завдання, що постають перед МНС України щодо знешкодження боєприпасів, створення об'єктів утилізації радіоактивних відходів тощо, розширюють систему функціональних обов'язків офіцера МНС України. Проте зміст і процес професійної підготовки у вищих навчальних закладах системи МНС України як і раніше орієнтуються в основному на сукупність професійних функцій, не враховуючи нових умов життєдіяльності курсантів – майбутніх офіцерів.

Відсутність достатніх можливостей своєчасного й адекватного соціального становлення та соціалізації курсантів вищих навчальних закладів системи МНС України – майбутніх офіцерів пов'язана, з одного боку, з послабленням регулюючих механізмів соціалізації, з іншого боку - зі швидкими темпами розвитку рятувальної науки, тактики та техніки. Простежується поглиблення розриву між об'єктивними умовами виконання професійної діяльності (ПД) та рівнем соціалізації курсантів.

Соціалізація курсантів характеризується зростаючими вимогами до засвоєння та відтворення професійного та соціально-культурного досвіду, що може забезпечувати їх адаптацію до умов змінного мікро- і макросоціуму, інколи з діаметрально-протилежними ціннісними орієнтаціями та нерідко з прихованою ворожістю.

Процес соціалізації особистості характеризується високим рівнем внутрішньої свободи, самостійним мисленням, що сприяє об'єктивній оцінці соціальної та професійної ситуації, адекватному вибору норм поведінки відповідно до загальнолюдських ціннісних орієнтирів. Проте формування такого типу офіцера ускладнюється надзвичайною регламентацією, обов'язковістю виконання дисциплінарних статутів, специфікою умов організації професійної підготовки, життя та побуту курсантів. Крім того, форми та зміст освітньо-виховного процесу у вищих навчальних закладах системи МНС України не в повному обсязі реалізують свій потенціал, що могло б забезпечувати орієнтацію на формування офіцера нового часу.

Такі традиційні підходи до соціалізації, як сприяння в засвоєнні та відтворенні

індивідуумом соціального досвіду, не повною мірою відповідають соціокультурним зв'язкам у розвитку суспільства, розширенню професійних функцій офіцера, ціннісним орієнтирам, що змінюються в умовах вирішення нових професійних завдань.

Аналіз широкого аспекту наукових досліджень останніх років свідчить про зростання інтересу до окресленої проблеми. Зокрема, деякі питання, що стосуються впливу соціального середовища на формування особистості молодшої людини, розкрито у працях Н. Бондаренка, Р. Вайноли, М. Іщенка, А. Капської, Л. Коваль, І. Ковчиної, Н. Лавриченко, Л. Міщик та ін. Проблема формування морального досвіду та ціннісних орієнтацій, “базової культури особистості як внутрішньої основи соціалізації” стала предметом досліджень І. Бега, О. Газмана, Г. Дементьєва, А. Донцова та ін.; характеристика процесу соціалізації як системи, розробка основ її теорії простежується у працях О. Балакиревої, Н. Голованової, В. Ільїна та ін.

Досягнення в педагогічній науці у плані розкриття проблеми соціального становлення молоді не могли бути вирішені без низки досліджень у таких галузях, як філософія, соціологія, психологія (Б. Ананьєв, А. Асмолов, С. Батенін, О. Бодальов, І. Кон, А. Мудрик, А. Харчев та ін.).

Окремі проблеми соціалізації студентської молоді досліджувалися В. Асатіані (особливості соціалізації студентської молоді в умовах НТР); І. Булах (теоретичні аспекти міжособистісної взаємодії у системі у системі “викладач-студент” та методики вивчення студентської групи); К. Байшою (соціально-педагогічні умови морального виховання студентів у позанавчальній діяльності); М. Бондаренком (організація і виховання студентського колективу); В. Веремчуком (соціалізація курсантів в процесі навчання у вищому військово-морському навчальному закладі); М. Горліченко (педагогічні умови адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах); В. Губіним (формування командирських якостей у курсантів військових училищ); О. Діденком (педагогічні умови професійного самовдосконалення майбутніх офіцерів); А. Донцовим (психолого-педагогічні особливості формування ціннісних орієнтацій студентської молоді); Ю. Загороднім (педагогічні умови політичної соціалізації студентської молоді в умовах великого промислового міста); Ж. Петрочко (теоретичні засади технології соціально-педагогічної роботи, оптимальні умови соціального становлення особистості); І. Пешою (технології соціальної роботи з військовослужбовцями); С. Савченком (науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності); О. Севаст'яновою (соціально-педагогічні умови соціалізації студентської молоді у виховному процесі вищого навчального закладу) та ін.

У більшості досліджень помітно переважає аналітичний підхід до вирішення такої

проблеми. Це ускладнює уявлення про цілісний процес соціалізації. При цьому, вирішення питання ефективності досліджуваного процесу характеризується недостатнім використанням комплексного підходу. Проблема соціалізації курсантів відомчих вищих навчальних закладів лише останнім часом стає предметом дослідження у педагогічній науці, оскільки більшість опублікованих робіт торкалася феномена соціалізації в рамках конкретної соціальної історичної спільноти.

Отже, суперечність між об'єктивною необхідністю вдосконалення процесу соціалізації курсантів вищих навчальних закладів (ВНЗ) МНС України та недостатньою розробленістю окресленої наукової проблеми на основі інтеграції освітньої і професійної діяльності, обумовили вибір теми дослідження: „**Організаційно-педагогічні умови соціалізації курсантів у вищому навчальному закладі МНС України**”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова “Психолого-педагогічні засади професійної підготовки студентів”. Тема затверджена Вченою радою Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького (протокол № 6 від 20 лютого 2007 р.) і узгоджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 4 від 24 квітня 2007 р.).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці організаційно-педагогічних умов, особливостей і технології процесу соціалізації курсантів у соціально-освітньому просторі ВНЗ МНС України.

Відповідно до мети дослідження визначені його основні **завдання**:

1. На основі теоретичного аналізу філософської, соціологічної, психологічної та соціально-педагогічної літератури, розкрити й обґрунтувати сутність соціалізації як соціально-педагогічного феномена в історичному та сучасному аспектах.
2. Виявити зміст і особливості соціально-освітнього простору вищого навчального закладу МНС України та розкрити специфіку процесу соціалізації курсантів у відповідних умовах.
3. Розробити концепцію педагогічної підтримки процесу соціалізації курсантів вищого навчального закладу МНС України.
4. Розробити критерії, показники та визначити рівні соціалізованості курсантів як результат розвитку їх особистісно-професійних якостей.
5. Теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити організаційно-

педагогічні умови, що сприяють ефективній соціалізації курсантів.

Об'єкт дослідження – процес соціалізації курсантів вищих навчальних закладів МНС України.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови та технології соціалізації курсантів у соціально-освітньому просторі вищого навчального закладу МНС України.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що соціалізуючий процес в умовах вищого навчального закладу МНС України здійснюватиметься більш успішно за умов адекватного науково-теоретичного підґрунтя у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу МНС України; особистісно-діяльнісного підходу, демократизації курсантського середовища та гуманізації взаємин у соціально-освітньому просторі; використання інноваційних технологій проектування ситуацій, що стимулюють формування у курсантів соціального досвіду.

Методологічну основу дослідження становлять: законодавча база та державні документи щодо підготовки фахівців на сучасному етапі розвитку національної освіти (Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), Закон України «Про освіту», Закон «Про вищу освіту», Закон «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»; концептуальні положення про взаємозумовленість соціальних явищ і педагогічної дійсності, про необхідність їх вивчення в конкретно-історичних умовах; ідеї діалектичного розвитку особистості в результаті включення її у різноманітні види діяльності; філософські й соціально-педагогічні положення про розвиток особистості у відкритому соціальному середовищі, про соціальну зумовленість процесів формування свідомості й поведінки, теоретичні положення про взаємозв'язок процесів соціалізації, виховання і формування особистості; принципи системного і цілісного підходів до вивчення явищ соціальної дійсності.

Теоретичну основу дослідження становлять: праці, в яких розкрито загальні закономірності розвитку особистості під впливом соціального середовища та виховання (О. Асмолов, І. Бех, Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Д. Фельдштейн та ін.); дослідження, присвячені загальній соціалізаційній проблематиці (Г. Андреева, Н. Андреевкова, І. Кон, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, В. Москаленко, А. Мудрик та ін.); теорії, які відображають окремі прояви процесу соціалізації (О. Белінська, Н. Голованова, Л. Єршова, Ю. Загородній, Н. Сребна та ін.); дослідження, присвячені молоді й студентству (В. Лісовський, С. Савченко, О. Севаст'янова, С. Шашенко та ін.); загальнотеоретичні проблеми виховання, розкриті у працях філософів, педагогів, психологів (Л. Аза, О. Бодальов, В. Караковський, Б. Ліхачов, А. Макаренко, Л. Новикова, А. Петровський, Б. Смирнов, В. Сухомлинський та ін.); ідеї особистісно-орієнтованого

підходу у вихованні (І. Бех, Е. Бондаревська, О. Карпенко, А. Кірсанов та ін.); праці, які розкривають соціально-педагогічні закономірності формування особистості (І. Зверева, Н. Заверико, А. Капська, Г. Лактіонова, Л. Міщик, С. Харченко та ін.).

На різних етапах наукового пошуку були використані такі *методи* дослідження: *теоретичні* (порівняльно-історичний аналіз зарубіжних і вітчизняних джерел, присвячених проблемам соціалізації, виховання, особистісно орієнтованого підходу в педагогіці з метою вивчення стану вузлових теоретичних питань означеної проблеми; аналіз соціалізації як соціокультурного феномена через призму гносеологічного, послідовного, системного, концептуального, транзакційного; міждисциплінарного синтезу та моделювання процесу соціалізації курсантської молоді з метою розкриття особливостей соціалізаційного процесу; теоретичне узагальнення, систематизація отриманих даних, концептуалізація провідних ідей, з метою розробки теорії соціалізації курсантської молоді; вивчення вітчизняного й зарубіжного досвіду, що дозволяє визначити педагогічне забезпечення процесу соціалізації; проектування оптимальних педагогічних технологій, що забезпечують ефективність соціалізаційного процесу, розробка експериментальної програми дослідно-педагогічної роботи з метою перевірки основних теоретичних положень); *емпіричні* (педагогічний моніторинг: педагогічне спостереження, у тому числі включене, бесіди, інтерв'ю, анкетування, рейтинг, самооцінки, експертні оцінки; методи педагогічної діагностики, які дозволяють виявити рівень соціалізованості курсантів; *педагогічний експеримент* (констатувальний і формувальний) проводився з метою діагностування рівнів соціалізованості курсантів та для перевірки ефективності впроваджуваних організаційно-педагогічних умов соціалізації); *методи математичної статистики*, використані з метою збирання первинного аналітичного матеріалу й здійснення дослідної перевірки гіпотетичних припущень.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилось на базі Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України (м. Черкаси), окремі елементи дослідно-експериментальної роботи відпрацьовувались на базі Університету цивільного захисту України (м. Харків) та Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Дослідженням були охоплені 750 курсантів I-IV курсів та 10 педагогів-кураторів.

Наукова новизна і теоретичне значення отриманих результатів полягає у тому, що:

– *вперше розроблено концепцію* педагогічної підтримки соціалізації курсантів у соціально-освітньому просторі вищого навчального закладу МНС України;

– *уточнено зміст і особливості* поняття "соціалізація"; розширено розуміння суті соціалізаційного процесу та забезпечення його технологічності; *розкрито* поняття "соціалізація курсанта"; *виявлено* особливості змісту соціалізації курсантів в умовах освітнього простору ВНЗ МНС України; *виокремлено* організаційно-педагогічні умови соціалізації курсантів ВНЗ МНС України;

– *подальшого розвитку* набуло наукове розуміння соціально-освітнього простору вищого навчального закладу МНС України, зокрема стосовно його соціалізаційних функцій.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в побудові моделі соціалізації курсантів ВНЗ МНС України, визначені її сутності та структурних компонентів; розробці організаційно-педагогічних умов (забезпечення функціонування діяльнісно-особистісної основи соціалізації; сприяння демократизації курсантського середовища та гуманізації міжособистісних взаємин, за рахунок проектування ситуацій соціального досвіду як аналогу соціальних процесів; стимулювання процесів самовизначення, саморозвитку та самореалізації курсантів) і технологій практичної реалізації педагогічної підтримки соціалізуючого процесу в освітньому просторі вищого навчального закладу МНС України, в реальній практиці Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України. Матеріали дисертації можуть використовуватися для подальшого вдосконалення соціально-виховних програм і навчально-методичних посібників з виховної роботи з курсантами у вищих навчальних закладах МНС України; для проектування соціально-виховного процесу та створення сприятливих організаційно-педагогічних умов щодо ефективної соціалізації курсантів у практиці роботи вищих навчальних закладів МНС України; у системі вдосконалення професійної підготовки педагогів-кураторів навчальних взводів курсантів до соціально-виховної роботи.

Впровадження результатів дослідження. Положення, висновки й рекомендації сформульовані на основі дослідницьких матеріалів апробовано і впроваджено у навчально-виховний процес Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України (Акт реалізації №3/99 від 22 січня 2008р.), Львівського державного університету безпеки життєдіяльності МНС України (довідка №2/394 від 17 березня 2008р.), Інституту державного управління у сфері цивільного захисту МНС України (довідка №71-03/08/3 від 06 лютого 2008р.), та отримали схвальні відгуки у Головному управлінні МНС України в Черкаській області (довідка №5/1-610 від 12 лютого 2008р.).

Особистий внесок автора полягає у виявленні та аналізі сучасних проблем управління складними системами, розробці рекомендацій щодо використання сіткових моделей у діяльності пожежно-рятувальної служби МНС України та рекомендацій по

документальному оформленню управлінських рішень у посібнику „Основи управління” (у співавторстві з В. Бабенком, Г. Грибенюком, О. Зіновською, Т. Щербою). Протягом усього періоду дослідження (2005-2007 рр.) автор особисто брав участь у розробці, апробації та практичній реалізації основних положень і рекомендацій, здійснюючи навчально-методичну та викладацьку діяльність (старший викладач кафедри економіки та управління Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження знайшли відображення у навчально-методичних комплексах, програмах, окремих статтях, а також у доповідях і виступах на наукових і науково-практичних конференціях: *міжнародних*: „Наукові дослідження – теорія та експеримент’2006” (Полтава, 2006 р.); „Розвиток наукових досліджень 2006” (Полтава, 2006 р.); „Наукові дослідження – теорія та експеримент 2007” (Полтава, 2007 р.); „Пожежна безпека – 2007” (Черкаси, 2007 р.); „Предупреждение. Спасение. Помощь (современные инновации)” (Москва, Химки, 2007 г.); „Розвиток наукових досліджень ‘2007” (Полтава, 2007 р.); *всукраїнських*: „Вища школа України: поступ у майбутнє” (Черкаси, 2007 р.); „Викладач і студент: перспективи професійного зростання” (Черкаси, 2007 р.); *науково-практичній* „Гендерні основи розвитку сім’ї” (Черкаси, 2006 р.).

Публікації. Основний зміст дисертації висвітлено у 30 друкованих працях, з яких 18 одноосібні. Серед них: 2 навчально-методичних посібники (один у співавторстві), 5 навчально-методичних комплексів (у співавторстві), 4 програми навчальних дисциплін та 2 робочі програми, 8 одноосібних статей у фахових виданнях, затверджених ВАК України. Результати дисертаційного дослідження оприлюднено у 9 доповідях на наукових конференціях.

Загальний обсяг особистого доробку становить 4,52 друкованих аркушів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (247 найменувань, з них 7 – іноземною мовою) та додатків. Робота вміщує 15 таблиць та 6 рисунків на 24 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 266 сторінок тексту, з них 174 сторінки основного тексту, додатки вміщено на 81 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження, визначено його об’єкт, предмет і мету, сформульовано гіпотезу дослідження, визначено методологічні засади, методи та етапи дослідження, розкрито його наукову новизну, теоретичне й

практичне значення, відображено відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

Перший розділ *“Теоретико-методологічні основи соціалізації курсантів ВНЗ МНС України”* присвячений теоретичному аналізу основних наукових концептуальних підходів щодо розгортання процесу соціалізації в історичному та соціально-педагогічному аспектах; уточнено суть термінів «соціалізація», «соціалізація курсанта», «соціальна роль», «соціально-освітній простір»; обґрунтовано особливості соціалізації курсантів вищого навчального закладу МНС України; розкрито особливості формування та функціонування соціально-освітнього простору вищого навчального закладу МНС України.

У результаті застосування історико-ретроспективного методу в розділі здійснено розкриття змісту низки категорій, які відображають різні аспекти соціалізації курсантів. Встановлено, що вивчення процесу соціалізації розпочалось задовго до появи самого терміну, який у вітчизняній психолого-педагогічній науці набув значного поширення з середини ХХ століття. Аналіз наукової літератури дозволив класифікувати науковий матеріал за трьома *напрямами: соціально-філософський* (представлений С. Батеніним, В. Москаленко, Б. Паригінім, А. Харчевим та ін., серед зарубіжних учених цими проблемами активно займались Е. Дюркгейм, Т. Парсонс та ін. З точки зору соціально-філософських концепцій соціалізації провідними поняттями тут виступають збереження та стабілізація суспільних відносин при їх засвоєнні новими поколіннями, а також активний комунікативний вплив, у ході якого відбувається апробація різних соціальних ролей і формується автентичне соціальне „я”); *соціально-психологічний* (його активно розробляли Г. Андрєєва, Н. Андрєєнкова, Я. Коломинський, І. Кон, М. Лукашевич, Р. Немов, О. Реан та ін. Тут соціально-педагогічні аспекти соціалізації визначені у площині включення індивіда у різноманітні соціальні відносини, засвоєння та відтворення соціального досвіду та зв’язків, активного перетворення соціального середовища) і *соціально-педагогічний* (представлений працями Б. Бім-Бада, В. Бочарової, Ю. Василькової, Б. Вольфова, О. Газмана, Н. Лавриченко, А. Мудрика, Л. Новикової, С. Савченка, А. Капської, І. Козубовської, С. Харченка та ін. Соціально-педагогічна проблематика охоплює, перш за все, питання цілеспрямованого впливу соціуму на особистість, різноманітність взаємодії особистостей та колективів із соціальним середовищем, регуляцію механізмів цієї взаємодії, відтворення досвіду попередніх поколінь у процесі саморозвитку особистості).

Аналіз підходів і визначень суті соціалізації у межах різних напрямів, які відображають її специфіку, стали підґрунтям для розв’язання дослідницьких завдань і

дозволили розкрити суть соціалізації в сучасних умовах, а також виявити особливості соціалізації такої соціальної групи, як курсанти вищих навчальних закладів (ВНЗ) МНС України.

У ході дослідження визначено, що під соціалізацією курсанта ВНЗ МНС України розуміється неперервний процес засвоєння і відтворення ним певної системи знань, норм, соціальних ролей та формування соціально-культурного досвіду та перетворення його у власні цінності, установки, орієнтації, котрі спрямовані на реалізацію функціональних обов'язків майбутнього офіцера служби цивільного захисту в соціумі та в окремих ситуаціях, а також дозволяють йому функціонувати в якості повноцінного члена суспільства.

Наукові дослідження дозволили з'ясувати, що сьогодні соціалізацію слід розглядати як: а) складний та багатогранний процес набуття індивідом людських властивостей та якостей, спрямованість яких визначається конкретною соціальною ситуацією; б) явище, сутнісні характеристики якого забезпечують суб'єкт-об'єктну єдність особистості, що виражається в одночасному засвоєнні й відтворенні соціальних цінностей та норм; в) соціокультурний феномен, який має незмінність психологічних механізмів і їх неповторність у контексті становлення конкретної людської особистості; г) рушійну силу, що активізує процеси самоперетворення, які відбуваються на фоні змін соціокультурного середовища; г) соціально-педагогічне поняття, що відображає хід соціального формування особистості в конкретному соціокультурному середовищі; д) процес соціальної ідентифікації типу особистості, на відміну від виховання, що формує внутрішній духовний світ людини; е) невід'ємну частину цілісного навчально-виховного процесу в усіх типах навчальних закладів у системі освіти України.

Виходячи із результатів наукових узагальнень та спираючись на праці науковців (Г. Андреева, І. Зверева, А. Капська, І. Кон, М. Лукашевич, Н. Лавриченко, С. Савченко, С. Харченко та ін.), нами представлено процес соціалізації у вигляді структури, яка включає ряд взаємопов'язаних компонентів: гностичний, поведінковий, комунікативний, ціннісний (рис. 1).

В основу запропонованої моделі покладено вітчизняний і зарубіжний досвід, на основі якого встановлено, що особливості соціалізації курсантів полягають у наявності, перш за все, певних протиріч: по-перше, курсанти, як ніяка інша соціальна група, відчують на собі імперативний пресинг від нав'язаних стереотипів поведінки, регламентації її дій; по-друге, формуються нагальні вимоги до активної творчої самореалізації при вирішенні конкретних професійних завдань, організації власного

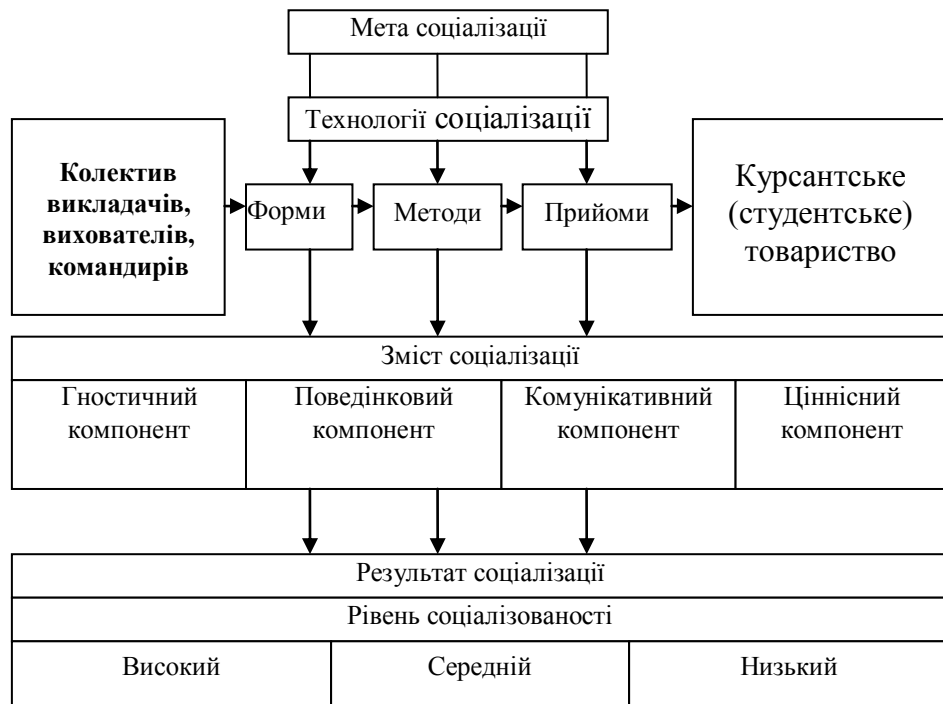

Рис.1. Модель соціалізації курсанта як педагогічної системи

життя, взаємовідносин із соціальним оточенням (особливо в системі макро- і мезосоціальних відносин).

Розуміючи соціалізацію курсантів як неперервний процес формування і розвитку певної композиції соціальних навичок і стосунків, спрямований на реалізацію функціональних обов'язків у соціумі, який динамічно змінюється і в екстремальних життєвих ситуаціях, ми доводимо необхідність:

- опори на науково-теоретичне підґрунтя, яке забезпечує її ефективну організацію;
- посилення внутрішніх і зовнішніх зв'язків протікання цього процесу;
- розгляд її як цілісного соціально-педагогічного феномена, що має специфічні педагогічні ознаки;
- забезпечення педагогічної підтримки соціалізуючого процесу на всіх етапах навчання курсантів.

З метою розкриття оптимальних типологічних процесів освітнього простору вищого навчального закладу, нами здійснено теоретичний аналіз досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених (О. Асмолов, О. Бондаревська, Л. Новікова, Н. Голованова, С. Савченко, Б. Коротяєв, В. Курило та ін.) та виявлено, що освітній простір ВНЗ як сукупність освітніх, регулятивних, інноваційних та управлінських процесів, здійснюваних соціальними інститутами конкретного навчального закладу, матеріально-предметного середовища, джерел масової комунікації, соціального досвіду, соціальнокультурної

діяльності, суб'єктів освітньої діяльності, створено з метою виховання, навчання, освіти і соціалізації підростаючих поколінь.

Таким чином, з'ясовано, що освітній соціопростір неправомірно розглядати лише в асоціаціях устрою навчального закладу. Організована державою (Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи) система професійної підготовки фахівців служби цивільного захисту, функціуючі в її межах зміст і освітні технології, режим регламентований не лише педагогічними вимогами, а й загальновійськовими статутами і дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ України та іншими нормативними актами, а також практика життєдіяльності освітніх інститутів, що склалась, завжди „наповнені” одночасно соціальним досвідом всіх учасників освітнього простору.

Отже, *соціально-освітній простір ВНЗ* слід розглядати як одну із домінуючих сфер соціального життя, яка при створенні умов для її вдосконалення може стати надійним стабілізуючим фактором у суспільстві та в перспективі сприяти його успішному розвитку.

Зазначені вище фактори враховано нами під час організації експериментальної роботи у ВНЗ МНС України, що потребувала створення таких умов, механізмів і засобів, які б сприяли розвитку особистості, всіх її позитивних властивостей і якостей – фізичних, інтелектуальних, духовних.

Другий розділ **“Організаційно-педагогічні умови соціалізації курсантів у ВНЗ МНС України”** присвячений питанням обґрунтування організаційно-педагогічних умов, шляхів та засобів соціалізації курсантів у ВНЗ МНС України, що уможливають ефективність дії моделі соціалізації курсантів ВНЗ МНС України, висвітлено технології реалізації окреслених умов, проведено порівняльний аналіз отриманих результатів.

На основі аналізу дослідницьких матеріалів та усталених методичних і загальнодидактичних принципів виявлено, що навчально-виховний процес, побудований на особистісно-діяльнісній основі, дозволяє реалізувати основну мету професійної підготовки та соціального становлення особистості офіцера служби цивільного захисту з урахуванням сутності й особливостей його професійної діяльності та специфіки розвитку особистісного потенціалу курсантів.

Спираючись на теоретичні положення вітчизняних і зарубіжних вчених (К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, К. Байші, Л. Виготського, О. Леонтьєва, А. Петровського, М. Приходько, С. Рубінштейна, О. Кузьменка та ін.) щодо особистісно-діяльнісного підходу в освіті, у дослідженні доведено, що своєрідність процесу розвитку особистості на основі таких понять, як соціальна ситуація розвитку та провідна діяльність.

Саме діяльність виступає ядром продуктивного функціонування особистості, тому включення курсантів у діяльність – є однією із важливіших умов успіху соціалізації. Наголошено, що у вищій школі діяльність – це, перш за все, шлях досягнення знань і активна форма підготовки до майбутньої професійної діяльності.

У військовій педагогіці використання ідеї соціальної ситуації розвитку в плані аналізу процесу соціалізації дозволяє орієнтуватися на наявний взаємозв'язок мезо- і мікрофакторів. При цьому, розглядаючи процес соціалізації курсанта, ми розуміємо соціальну ситуацію розвитку, як таку, що характеризується, перш за все, системою взаєностосунків з оточенням і водночас обумовлена складовими мікрофакторами (соціокультурне середовище навчального взводу, сім'я, як первинний інституту соціалізації, система соціально-виховної роботи у ВНЗ МНС України, групи курсантів: норми, стиль поведінки, організація дозвілля, організація і зміст навчально-виховного процесу) і мезофакторами (тип поселення, звідки прибув на навчання курсант (місто, сільська місцевість), засоби масової інформації, духовний склад етносу: мова, культура, специфіка взаємовідносин в різних соціальних групах і між ними, соціально-психологічні і професійно-культурні особливості).

Під час організації та проведення дослідницької роботи теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено *організаційно-педагогічні умови* (забезпечення діяльнісно-особистісної основи соціалізації, демократизація курсантського середовища та гуманізація міжособистісних взаємин, проектування ситуацій соціального досвіду як аналога соціальних процесів та стимулювання процесів самовизначення, самореалізації та саморозвитку курсантів) соціалізації курсантів.

У ході дослідження обґрунтовані *критерії* (мотиваційно-когнітивний, рефлексивно-психологічний, комунікативно-етичний) сформованості гуманістичного стилю спілкування, їх показники та рівні (низький, середній, високий).

Цілеспрямована робота зі створення організаційно-педагогічних умов соціалізації курсантів зумовила відповідну процедуру проведення експерименту, яка здійснювалася на базі Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України, Львівського державного університету безпеки життєдіяльності МНС України, Інституту державного управління у сфері цивільного захисту МНС України. Програмою формувального експерименту було охоплено 750 курсантів (ЕГ становила 300 курсантів, КГ – 450). Крім того, з метою підвищення знань і розуміння проблем соціалізації курсантів було організовано методичну допомогу викладачам, залученим до експериментальної роботи.

Основними методами оцінки рівня готовності курсантів до різних видів діяльності встановлено спостереження, анкетування, самооцінка й експертна оцінка (в якості експертів виступали однокурсники, педагоги, офіцери-вихователі).

На етапі формувального експерименту було доведено, що сучасний ВНЗ МНС України поступово стає „школою соціального досвіду”: метою навчального закладу такого типу є не лише формування системи знань, умінь і навичок, а й формування готовності курсантів до самовизначення в моральній, інтелектуальній, комунікативній, професійній сферах життєдіяльності, до саморозвитку індивідуальності кожного курсанта та самовиховання його як суб’єкта соціалізації.

Різноманітність видів позааудиторної діяльності, до яких залучаються курсанти, у свою чергу, зумовила необхідність використання творчих методів і прийомів виховання. Зокрема таких, як: рольові і пізнавальні ігри; «Що? Де? Коли?»; пошукові проекти; групова та індивідуальна НДР; робота щодо раціоналізації; розробка наукових проектів; участь в органах курсантського та студентського самоврядування; співробітництво з молодіжними і громадськими організаціями; участь у студентських об’єднаннях; участь у художній самодіяльності у ВНЗ і поза ним; робота у творчих гуртках і об’єднаннях тощо. Це сприяло демократизації відносин у курсантському колективі та гуманізації спілкування у системах „курсант-курсант” та „курсант-викладач”.

При цьому, враховуючи специфіку майбутньої професії, нами обґрунтовано необхідність побудови навчально-виховного процесу у ВНЗ МНС України на основі *принципів* організації гуманістичного стилю спілкування, до яких віднесено: принцип проблематизації; принцип актуалізації; принцип суб’єктивізації (присвоєння); принцип персоналізації; принцип партнерства; принцип контекстності; принцип індивідуалізації ділового і міжособистісного спілкування.

Вважається, що особистість курсанта – активний, діяльнісний індивід, а не пасивний об’єкт середовища, її характерною рисою є творча, соціальнозначуща діяльність. Саме тому ми зосередили увагу не лише на впливі середовища, а й на процесі активної взаємодії людини з оточуючим середовищем, а також з мікро- і мезофакторами соціалізації особистості у процесі її діяльності. Стосовно курсантів (майбутніх офіцерів служби цивільного захисту) цю взаємодію ми розглядали через систему факторів (освітньо-виховні, в тому числі організаційно-педагогічні, особистісні, соціальні, професійні) (рис. 2).

Виходячи із розуміння соціалізації як складного соціально-педагогічного явища, що включає ряд взаємопов’язаних компонентів (гностичний, поведінковий, комунікативний, ціннісний), як неперервного процесу формування і розвитку певної

композиції соціальних навичок і моделей поведінки, соціальних ідей, цінностей і установок, спрямованих на реалізацію функціональних обов'язків у соціумі, нами визначено критерії, які дозволяють говорити про рівні соціалізованості курсантів (особистісна зрілість, соціальна зрілість, готовність до усвідомленого життєвого вибору, соціально-культурна активність).

Рис. 2. Система факторів соціалізації курсантів ВНЗ МНС України

На завершальному етапі експериментальної роботи було здійснено порівняння отриманих результатів, підведено підсумки та визначено рівень готовності до різних видів діяльності у курсантів контрольної і експериментальної груп.

Зіставлення кількісних та якісних показників обох груп на початковому на завершальному етапі наукового дослідження дало змогу зробити висновок, що статистично значущі зміни в рівнях готовності курсантів до різних видів діяльності відбулися (табл. 1).

Динаміка готовності курсантів ВНЗ МНС України до різних видів діяльності

Групи	Рівні		Рівні готовності до діяльності											
			Високий				Середній				Низький			
			До експ.		Після експ.		До експ.		Після експ.		До експ.		Після експ.	
			абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Експериментальна група			31	10	63	21	67	22	130	43	202	68	107	36
Контрольна група			26	6	60	13	108	25	135	30	316	69	255	57

Рівень соціалізації нами розглянуто як позитивну динаміку проявів особистісних характеристик, суттєвих саме для соціалізації. Такий підхід дозволив відобразити картину руху курсанта власною, але об'єктивно визначеною соціалізаційною траєкторією.

Показники динаміки зростання рівня соціалізації курсантів представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка формування рівня соціалізації курсантів ВНЗ МНС України

Рівні соціалізації	Контрольна група				Експериментальна група			
	До експерименту		Після експерименту		До експерименту		Після експерименту	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Високий	45	10	86	19	33	11	78	26
Середній	117	26	194	43	81	27	138	46
Низький	288	64	170	38	186	62	84	28

Основними методами оцінки рівня соціалізації були: педагогічне спостереження; анкетування; аналіз курсантських робіт; експертна оцінка (в якості експертів виступають педагоги, самі курсанти); самодіагностика (якісний опис і кількісна оцінка власних соціально значущих якостей); аналіз конкретних ситуацій, бесіди та інші методи якісного аналізу тощо.

На кінець експерименту вибірка становила 750 курсантів 1-го та 2-го курсів, це були курсанти 3-го та 4-го курсів. У курсантів експериментальної групи відбулися статистично значущі зміни у рівнях соціалізації. Як представлено в таблиці 2, 26% респондентів експериментальної групи досягли високого рівня соціалізації. 46%

можна віднести до середнього рівня. Цей показник свідчить, що відбулося переміщення студентів з низького рівня до середнього і високого рівнів. Результати формувального етапу експериментального дослідження підтвердили ефективність розробленої системи соціалізації курсантів в умовах ВНЗ МНС України.

При зіставленні характеристик курсантів використовувався метод шкалювання, який дозволяє перетворити якісні фактори в кількісні ряди для подальшого використання методів математичної статистики.

З метою підтвердження достовірності отриманих результатів нами використано критерій К. Пірсона. Даний критерій дозволив отримати відповідь на питання, чи існує достовірна різниця між рядами будь-яких показників двох сукупностей, що нас і цікавило.

При підрахунку критерію Пірсона було отримано $\chi^2 \approx 28,5$ для експериментальних і 4,1 для контрольних груп. Порівнюючи отримані дані, ми можемо стверджувати з ймовірністю 0,01 і достовірністю 99%, що в експериментальних групах відбулися значущі зміни ($28,5 > 9,21$), у контрольній групі ці зміни не мають статистичної значущості навіть із достовірністю 95% ($4,1 < 5,49$).

Окрім цього результати експерименту засвідчують, що запропоновані нами засоби позитивно впливають на рівень соціалізації курсантів МНС України. Серед них на особливу увагу заслуговують: рольові і пізнавальні ігри; пошукові проекти; групова та індивідуальна науково-дослідна робота; підготовка наукових робіт та участь у конкурсах; тематичні вечори („Морально-етичні цінності нашого взводу”, „Повага та гідність у спілкуванні з протилежною статтю”; „Поведінка курсантів у різних соціальних умовах”).

Отже, експериментальна робота дозволяє констатувати, що позитивні зміни, які відбуваються під час соціалізації у системі ВНЗ МНС України є двосторонніми, оскільки основні положення щодо соціалізації курсантів втілені у реальну практику завдяки впровадженню цілеспрямованих програм, рекомендацій і різноманітних технологій.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано новий підхід до розв'язання наукової проблеми соціалізації курсантів, що виявляється в обґрунтуванні оптимальних організаційно-педагогічних умов реалізації даного процесу у ВНЗ МНС України.

Результати проведеного теоретичного та експериментального дослідження підтвердили правомірність провідних положень, засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання таких *висновків*:

1. Теоретико-методологічний аналіз стану дослідженості соціалізації у філософській, педагогічній, соціологічній та психологічній науках показав, що означена проблема перебуває у центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. У більшості досліджень помітно переважає аналітичний підхід до вирішення такої проблеми. Це ускладнило уявлення про цілісний процес соціалізації. Проблема соціалізації курсантів відомчих вищих навчальних закладів лише останнім часом стає предметом дослідження у педагогічній науці, оскільки більшість опублікованих робіт стосується феномена соціалізації в рамках конкретної соціальної історичної спільноти.

2. На основі теоретичного аналізу філософської, соціологічної, психологічної та соціально-педагогічної літератури, розкрито й обґрунтовано сутність соціалізації як соціально-педагогічного феномена в історичному та сучасному аспектах. У дисертації теоретично узагальнено та науково обґрунтовано комплекс проблемних питань щодо соціалізації курсантів у вищому навчальному закладі МНС України. Доведена складність і багатогранність процесу соціалізації курсантів, наявність різноманітних, суперечливих поглядів щодо тлумачення сутності та змісту середовища ВНЗ МНС України. У роботі уточнено сутність основних понять досліджуваної проблеми: *соціалізація курсанта в умовах ВНЗ МНС України* розглядається нами як: а) складний і багатогранний процес набуття індивідом людських властивостей і якостей, спрямованість яких визначається конкретною соціальною ситуацією; б) явище, сутнісні характеристики якого забезпечують суб'єкт-об'єкту єдність особистості, що виражається в одночасному засвоєнні й відтворенні соціальних цінностей та норм; в) соціокультурний феномен, який має незмінність психологічних механізмів і їх неповторюваність у контексті становлення конкретної людської особистості; г) рушійну силу, що активізує процеси самоперетворення, що відбуваються на фоні змін соціокультурного середовища; г) соціально-педагогічне поняття, яке відображає хід соціального формування особистості в конкретному соціокультурному середовищі; д) процес соціальної ідентифікації типу особистості, на відміну від виховання, яке формує внутрішній духовний світ людини; е) невід'ємну частину цілісного навчально-виховного процесу в усіх типах навчальних. Поняття „*соціалізація курсанта*” ми розуміємо як неперервний процес засвоєння і відтворення курсантом певної системи знань, норм, соціальних ролей і формування соціально-культурного досвіду та перетворення його у власні цінності, установки, орієнтації, які спрямовані на реалізацію функціональних обов'язків майбутнього офіцера

служби цивільного захисту в соціумі і в окремих моральних професійних і життєвих ситуаціях, а також дозволяють йому функціонувати в якості повноцінного члена суспільства.

3. Виявлено зміст і особливості соціально-освітнього простору вищого навчального закладу МНС України та розкрито специфіку процесу соціалізації курсантів у відповідних умовах. Специфіка соціалізації курсантів у соціально-освітньому просторі ВНЗ МНС України розкривається завдяки усуненню таких протиріч: по-перше, курсанти, як ніяка інша соціальна група, відчують на собі імперативний пресинг від нав'язаних стереотипів поведінки, регламентації її дій (вимоги статутів, розпорядку дня, правил внутрішнього порядку, присяги працівника служби цивільного захисту); з іншого боку, формуються обов'язкові нагальні вимоги до активної творчої самореалізації при вирішенні конкретних професійних завдань, організації власного життя, взаємовідносин із соціальним оточенням (особливо в системі макро- і мезосоціальних відносин). *Соціально-освітній простір ВНЗ* розглядається як одна із домінуючих сфер соціального життя, яка за умови її вдосконалення може стати надійним стабілізуючим фактором у соціокультурному середовищі і в перспективі сприяти його успішному розвитку. Для успішної соціалізації курсантів у ВНЗ МНС України потребується створення таких умов, що сприяють розвитку особистості, її позитивних властивостей і якостей – фізичних, інтелектуальних, духовних.

4. Розроблена у ході дослідження *концепція педагогічної підтримки процесу соціалізації курсантів*, передбачає використання адекватних форм та методів: систематичне вивчення мотивів життя курсантів і діагностика їх особистісного розвитку; педагогічна інтерпретація психологічних особливостей курсантів та емпатійне прийняття особистості курсанта в його неповторності, прояв толерантності до окремих його недоліків; виявлення життєвих, матеріальних і особистісних проблем курсантів і надання їм посильної підтримки; організація індивідуальної і колективної творчості у різних видах діяльності; адаптація соціально-виховних засобів до особливостей соціалізації курсантів у ВНЗ МНС України; залучення курсантів до життєдіяльності навчального закладу і розширення простору їх спілкування; організація педагогічної підтримки різних видів діяльності, позитивного спілкування, включення в ситуацій соціального досвіду; стимулювання процесів самовиховання, самореалізації, самоактуалізації, самовизначення.

5. Розроблено критерії, показники та визначено рівні соціалізованості курсантів як результат розвитку їх особистісно-професійних якостей. У процесі дослідження *визначено критерії соціалізованості курсантів*: особистісна зрілість, соціальна зрілість, готовність до усвідомленого життєвого вибору і до різних видів професійної діяльності,

соціально-культурна активність. Означені критерії характеризуються певними показниками, що дозволяє визначити *рівні* соціалізованості курсантів (високий, середній, низький). Означені рівні соціалізації дозволили розглядати прояв прогнозованих особистісних і соціально значущих характеристик, що відображені у показниках критеріїв і засвідчують позитивну динаміку соціалізованості курсантів. Так, до експерименту у контрольній групі курсанти мали співвідношення за рівнями 10%, 26%, 64%, в експериментальній групі – 11%, 27%, 62%; після експерименту за рівнями соціалізованості у контрольній групі співвідношення курсантів дещо змінилося – 19%, 43%, 38%, а в експериментальній групі – 26%, 46%, 28%. Показники змістилися до високого і середнього рівнів, хоча на низькому рівні залишалося біля 25%. Для досягнення мети і вирішення завдань дослідження було спроектовано навчально-виховний процес на основі принципів організації гуманістичного стилю спілкування. При цьому визначилися *критерії гуманістичного стилю спілкування*: мотиваційно-когнітивний, рефлексивно-психологічний, комунікативно-етичний та їх показники. Підвищенню рівня сформованості гуманістичного стилю спілкування сприяли запропоновані нами методики: психологічні практикуми, аналіз соціально-педагогічних ситуацій, тренінги, індивідуальна і групова робота над творчими проектами, прийоми стимулювання позитивного спілкування. Водночас посиленню соціалізуючого процесу відбулося за умови розгортання демократизації відносин в системі „курсант-курсант”, „курсант-викладач”, „курсант-керівний склад ВНЗ МНС України” тощо.

6. Теоретично обгрунтовано й експериментально перевірено організаційно-педагогічні умови, що сприяють ефективній соціалізації курсантів. У процесі експериментальної роботи виявлено оптимальні організаційно-педагогічні умови (забезпечення діяльно-особистісної основи соціалізації, демократизація курсантського середовища та гуманізація міжособистісних взаємин, проектування ситуацій соціального досвіду як аналога соціальних процесів та стимулювання процесів самовизначення, самореалізації та саморозвитку курсантів), що сприяють вирішенню успішної соціалізації курсантів в умовах ВНЗ. Надаючи курсантам право вибору форм, методів, засобів, знижуючи рівень регламентації, ми тим самим створювали умови їх стимулювання до підвищення відповідальності за результати своєї роботи. Організаційно-педагогічні умови, що сприяють процесу соціалізації, включають два плани дій особистості: адаптацію до соціуму (приспосовування себе до оточуючих впливів, умов, обставин) і самовизначення в соціумі (активна позиція, яка передбачає оцінку всього, що відбувається навколо, відбір впливів, прийняття чи супротив їм). До організаційно-педагогічних умов ми відносимо особистісно-діяльнісний підхід, який дозволяє

реалізувати загальну мету – професійна підготовка і соціальне становлення особистості офіцера служби цивільного захисту з урахуванням сутності й особливостей його майбутньої професійної діяльності і специфіки розвитку особистісного потенціалу кожного курсанта. У результаті дослідно-експериментальної роботи розкрито процеси самовизначення і самореалізації курсантів як самоцінні прояви сутнісних сил особистості і як важливу умову успішної соціалізації. Процесуальна сторона цих процесів полягає у розширенні спектру позанавчальних видів діяльності та розширенні меж спілкування курсантів у ВНЗ МНС України та поза ним. Впровадження означених видів діяльності дозволило включати курсантів у структуру процесів саморозвитку, самореалізації і самовдосконалення. Результатом означеного стало осмислення курсантом процесу соціалізації, становлення суб'єктності як базового особистісного утворення, сформованість „Я-концепції” курсанта, самооцінки і здатності до саморегуляції поведінки і діяльності, адаптації і самореалізації у соціумі.

Наукове дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми соціалізації курсантів в умовах ВНЗ МНС України та засвідчує необхідність її подальшої розробки за такими перспективними напрямками: розробка соціально-психологічних та соціально-педагогічних умов процесу соціалізації курсантів, технологій вдосконалення та оптимізації цього процесу, індивідуалізації соціально-виховної роботи тощо.

Основні положення дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Капля А.М. Соціалізація курсантів: [навч.-метод. посібник] / Анатолій Миколайович Капля – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – 194 с.
2. Основи управління: посібник для курсантів (слухачів), студентів вищих навчальних закладів МНС України. / [В.С. Бабенко, Г.С. Грибенюк, А.М. Капля та ін.]. – Ч.: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля, 2005. – 410 с. (автором представлено зміст самостійно розроблених 4, 7 та 10 розділів).
3. Капля А.М. Характеристика методів виховання та самовиховання у полікультурному освітньому просторі / А.М. Капля // Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки. – 2005. – Випуск 73. – С.152-157.
4. Капля А.М. Соціальне становлення курсантської та студентської молоді / А.М. Капля // Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки. – 2006. – Випуск 81. – С.69-72.
5. Капля А.М. Актуальні питання громадянської соціалізації курсантської та студентської молоді / А.М. Капля // Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки. – 2006. – Випуск 88. – С.79-82.

6. Капля А.М. Роль викладача-наставника в процесі соціалізації курсантів вищих навчальних закладів МНС України / А.М. Капля // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Серія педагогічні науки. – 2006. – № 6 (123). – С.127-131.
7. Капля А.М. Фактори, що впливають на процес соціалізації курсантів ВНЗ МНС України / А.М. Капля // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: зб. наукових праць. – 2007. – Випуск 5 (Ч. 1). – С.220-225.
8. Капля А.М. Вплив органів курсантського та студентського самоврядування на процес соціалізації курсантів ВНЗ МНС України / А.М. Капля // Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки. – 2007. – Випуск 97. – С.18-22.
9. Капля А.М. Зміст і характерні особливості соціалізації курсантів ВНЗ МНС України / А.М. Капля // Вісник Черкаського університету. Серія педагогічні науки. – 2007. – Випуск 112. – С.87-94.
10. Капля А.М. Політична соціалізація курсантів та студентів вищих навчальних закладів МНС України / А.М. Капля // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Серія „Педагогічні науки”. – 2007. – Випуск 3-4 (55-56). – С.63-68.
11. Капля А.М. Аспекти соціалізації курсантів вищих навчальних закладів системи МНС України: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Наукове видання [“Наукові дослідження – теорія та експеримент”], (Полтава, 15-17 травня 2006 р.) – Т. IV. – Полтава, 2006. – С. 65-67.
12. Капля А.М. Вплив духовного розвитку сім’ї на процес соціалізації курсантської та студентської молоді: збірка матеріалів науково-практичної конференції [“Гендерні основи розвитку сім’ї”], (Черкаси, 06-07 грудня 2006 р.). – Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2006. – С. 65-68.
13. Капля А.М. Проблемні питання соціалізації курсантів вищих навчальних закладів системи МНС України: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції [“Розвиток наукових досліджень”], (Полтава, 27-29 листопада 2006 р.). – Т. VII – Полтава, 2006. – С. 65-67.
14. Капля А.М. Роль та місце органів студентського та курсантського самоврядування в процесі соціалізації курсантів ВНЗ МНС України: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції [“Вища школа України: поступ у майбутнє”], (Черкаси, 25-26 квітня 2007 р.). – Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2007. – С. 9-11.

15. Капля А.М. Соціалізація курсантів та студентів, як один із пріоритетних напрямків виховної роботи у вищих навчальних закладах МНС України: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції [“Наукові дослідження – теорія та експеримент”], (Полтава, 14-16 травня 2007 р.). – Т. IV – Полтава, 2007. – С. 61-64.

16. Капля А.М. Змістовні характеристики та особливості соціалізації курсантів ВНЗ МНС України: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції [“Викладач і студент: перспективи професійного зростання”], (Черкаси, 25-26 жовтня 2007 р.). – Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2007. – Черкаси, 2007. – С. 88-91.

17. Капля А.М. Пізнавальна активність працівників як психолого-педагогічне поняття: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [“Пожежна безпека”], (Черкаси, 15-16 листопада 2007 р.). – Черкаси: АПБ ім. Героїв Чорнобиля, 2007. – С. 66-68.

18. Капля А.М. Особенности социализации курсантов высшего учебного заведения МЧС Украины в учебной деятельности: материалы XV Юбилейной Международной научно-практической конференции научно-педагогического состава Академии [“Предупреждение. Спасение. Помощь (современные инновации)”], (Химки, 4 декабря 2007 г.). – Химки: АГЗ МЧС России, 2007. – С. 149-152.

19. Капля А.М. Проектування ситуацій соціального досвіду, як одна із умов соціалізації курсантів: матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції [“Розвиток наукових досліджень”], (Полтава, 26-28 листопада 2007 р.). – Т. VII – Полтава, 2007. – С. 57-59.

20. Капля А.М. Організація управління в діяльності пожежної охорони та аварійно-рятувальних служб: [навчально-методичні матеріали] / Грибенюк Г.С., Капля А.М., Щерба Т.О. – Ч.: ЧПБ, 2005. – 57 с. (автором представлено зміст самостійно розроблених 2 та 3 розділів).

21. Капля А.М. Організація роботи з кадрами: [навчально-методичні матеріали для самостійної роботи] / Грибенюк Г.С., Капля А.М., Щерба Т.О. – Черкаси: ЧПБ, 2005. – 113 с. (автором представлено навчально-методичні рекомендації щодо самостійної роботи по опануванню дисципліною).

22. Капля А.М. Організація роботи з кадрами: [навчально-методичні матеріали для виконання контрольних робіт слухачами ФЗН] / Грибенюк Г.С., Капля А.М., Щерба Т.О. – Черкаси: ЧПБ, 2005. – 113 с. (автором представлено методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи по опануванню дисципліною).

23. Капля А.М. Правове забезпечення діяльності пожежно-рятувальних підрозділів: [навчально-методичні матеріали] / Грибенюк Г.С., Капля А.М., Щерба Т.О. –

Черкаси: ЧПБ, 2005. – 34 с. (автором представлено навчально-методичні рекомендації щодо самостійної роботи по опануванню дисципліною).

24. Капля А.М. Психологія: [навчально-методичні матеріали] / Грибенюк Г.С., Капля А.М. – Черкаси: ЧПБ, 2005. – 33 с. (автором представлено методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи по опануванню дисципліною).

25. Капля А.М. Організація роботи з кадрами: Програма навчальної дисципліни для підготовки фахівців за спеціальністю №6.092800 „Пожежна безпека” рівня „бакалавр” / Анатолій Миколайович Капля. – Черкаси: ЧПБ, 2006. – 28 с.

26. Капля А.М. Організація роботи з кадрами: Програма навчальної дисципліни для підготовки фахівців за спеціальністю №8.092801 „Пожежна безпека” рівня „магістр” / Анатолій Миколайович Капля. – Черкаси: ЧПБ, 2006. – 18 с.

27. Капля А.М. Страховий фонд документації: Програма навчальної дисципліни для підготовки фахівців за спеціальністю №8.092801 „Пожежна безпека” рівня „магістр” / Анатолій Миколайович Капля. – Черкаси: ЧПБ, 2006. – 18 с.

28. Капля А.М. Страховий фонд документації: Програма навчальної дисципліни для підготовки фахівців за спеціальністю №8.092801 „Пожежна безпека” рівня „спеціаліст” / Анатолій Миколайович Капля. – Черкаси: ЧПБ, 2006. – 20 с.

29. Капля А.М. Психологія - 5-й курс: Робоча програма навчальної дисципліни для підготовки фахівців за спеціальністю №8.092801 „Пожежна безпека” рівня „спеціаліст” / Анатолій Миколайович Капля. – Черкаси: ЧПБ, 2006. – 27 с.

30. Капля А.М. Психологія - 3-й курс: Робоча програма навчальної дисципліни для підготовки фахівців за спеціальністю №8.092801 „Пожежна безпека” рівня „спеціаліст” / Анатолій Миколайович Капля. – Черкаси: ЧПБ, 2006. – 20 с.

АНОТАЦІЇ

Капля А.М. Організаційно-педагогічні умови соціалізації курсантів у вищому навчальному закладі МНС України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2008.

У дисертаційному дослідженні означено проблеми соціалізації курсантів у вищому навчальному закладі МНС України. У роботі проаналізовано концептуальні підходи до процесу соціалізації в історичному та соціально-педагогічному аспектах; розкрито зміст і характерні особливості соціалізації курсантів вищого навчального закладу МНС України.

Обґрунтовано теоретичні особливості формування та функціонування соціально-освітнього простору вищого навчального закладу МНС України. Розроблена структурно-функціональна модель впливу різних організаційно-педагогічних умов на процес соціалізації курсантів, що дозволило виявити оптимальні шляхи соціалізації, розробити концепцію педагогічної підтримки процесу соціалізації курсантів ВНЗ МНС України, кардинально змінити, розширити і спрямувати змістовий аспект соціально-виховної роботи, враховуючи при цьому наступність розвитку соціально значущих якостей курсанта.

Доведено, що педагогічна підтримка умов і механізмів соціалізації у ВНЗ МНС України буде технологічною та ефективною, а соціалізація курсантів стане успішнішою за умови забезпечення особистісно-діяльностної основи соціалізації, демократизації курсантського середовища та гуманізації міжособистісних взаємин, проектування ситуацій соціального досвіду як аналога соціальних процесів та стимулювання процесів самовизначення, самореалізації та саморозвитку курсантів.

Ключові слова: соціалізація, соціально-освітній простір, курсанти, організаційно-педагогічні умови, концепція педагогічної підтримки процесу соціалізації.

Капля А.Н. Организационно-педагогические условия социализации курсантов ВУЗов МЧС Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2008.

Диссертационное исследование посвящено проблеме социализации курсантов в высшем учебном заведении МЧС Украины. В работе дается теоретический обзор философской, социологической, психологической и социально-педагогической литературы по проблеме социализации личности, раскрыто сущность социализации как социально-педагогического феномена в историческом и современном аспектах; определено содержание и особенности социально-образовательного пространства ВУЗа МЧС Украины и раскрыта специфика процесса социализации курсантов в соответствующих условиях; разработаны критерии и показатели, а также определены уровни социализированности курсантов как результат развития их личностно-профессиональных качеств; теоретически обоснованы и экспериментально проверены организационно-педагогические условия, которые способствуют эффективной социализации курсантов.

Особенностью и принципиальной идеей разработанной в ходе исследования концепции педагогической поддержки процесса социализации курсантов ВУЗа МЧС

Украины является создание организационно педагогических условий для развития социально значимых потребностей курсантов и их включения в практическую деятельность. Выход за пределы учебного взвода и подключения к осуществлению социализирующего процесса разных людей позволили нам максимально приблизить социально педагогическую среду высшего учебного заведения и проблемы, которые решаются, к будущей реальной практической деятельности курсантов.

С целью проверки определенных организационно-педагогических условий социализации курсантов учебно-воспитательный процесс был спроектировано на основе принципов организации гуманистического стиля общения. При этом были определены критерии гуманистического стиля общения (мотивационно-когнитивный, рефлексивно-психологический, коммуникативно-этический) и их показатели.

Установлено, что одним из эффективных методов социализации является использование педагогических ситуаций. Определено, что оптимальными могут быть два типа ситуаций социального опыта: ситуации, которые обращают курсанта к личному социальному опыту и ситуации личного выбора курсанта. Ситуационным полем, на котором разворачивались ситуации, в первую очередь, выступали разные виды внеурочной, социокультурной деятельности курсантов. Предметом ситуаций, как правило, выступали конфликты, проблемы, которые появлялись в процессе функционирования молодежи в ВУЗе.

К организационно-педагогическим условиям отнесен и личностно-деятельный подход, который занимает главенствующее место в разрешении проблемы социализации курсантов, как в образовательной, так и в профессиональной деятельности. Организационно-педагогические условия деятельности курсантов характеризуются разными видами деятельности курсантов, которые они выполняют и одновременно разносторонне развиваются и социализируются.

В результате экспериментальной работы описаны процессы самоопределения и самореализации курсантов как самоценные проявления сущностных сил личности и как важное условие успешной социализации. Процессуальная сторона этих процессов заключалась в расширении спектра внеучебных видов деятельности и расширении границ общения курсантов в ВУЗе МЧС Украины и за его пределами. Результатом включения внеучебных видов деятельности в структуру процессов саморазвития, самореализации и самоусовершенствования стало осмысление курсантом процесса социализации, становления субъектности как базового личностного образования, сформированность „Я-концепции” курсанта, самооценки и способности к саморегуляции поведения и деятельности, адаптации и самореализации в социуме. При этом особенное внимание

обращалось на отбор содержания внеучебной работы, которая должна обеспечивать становление и развитие личностных функций курсанта и способствовать его успешной социализации.

Ключевые слова: социализация, социально-образовательное пространство, курсанты, организационно-педагогические условия, концепция педагогической поддержки процесса социализации.

Kaplya A.N. Organizationally pedagogical conditions of the socialization of cadets in higher educational establishment of Ministry of emergency measures of Ukraine. – Manuscript.

The thesis for getting the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences in speciality 13.00.05 – social pedagogics. – National M. Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2008.

Dissertation is devoted to the problem of the socialization of cadets in higher educational establishment of Ministry of emergency measures of Ukraine. In the work there were analyzed the conceptual approaches to the process of the socialization in historical and socially pedagogical aspects; maintenance and characteristic features of the socialization of cadets of higher educational establishment of Ministry of emergency measures of Ukraine were exposed; the features of formation and functioning of socially educational space of higher educational establishment of Ministry of emergency measures of Ukraine were outlined; there was described the model of influence of different organizationally pedagogical conditions on the process of socialization of cadets, that allowed to find out the optimal ways of the socialization, to develop the conception of the pedagogical support of the process of socialization of cadets of higher educational establishment of Ministry of emergency measures of Ukraine, it made possible to change, to extend and to direct the substantial aspect of the socially educated work, taking into consideration the chain in the development of socially meaningful qualities of cadets; it was proved that the pedagogical support of conditions and mechanisms of the socialization in higher educational establishment of Ministry of emergency measures of Ukraine will be technological and effective, and the socialization of cadets will become more successful on condition of providing the individually active basis of the socialization, making the cadets' environment democratic and humanizing the interpersonal attitudes, planning the situations of the social experience as prototype of the social processes and stimulation the processes of self-determination, self-realization and self-development of the cadets.

Key words: socialization, cadets, organizationally pedagogical conditions, conception of the pedagogical support of the process of socialization.